

SZIRTES GÁBOR
Az „új Schöpflin” születése
 Rajnai László pályakezdése

Rajnai Lászlót, az irodalomtörténészt és kritikust mindenekelőtt azok foglalkoztatták, akik többre születtek annál, mint amivel a sors megajándékozta őket; akiket tehetségük az általuk befutott pályánál többre érdemesített; akik egzisztenciális mélységekből erkölcsi magaslatokba emelkedtek. Akik a kultúrpolitika korlátai ellenére – gyakran évtizedekig kéziratban maradt – műveikben, hőseik bemutatásán keresztül képesek voltak küzdelmes létük ábrázolására is. Akikkel Rajnai gyakran rokonnak érezhette a saját életét és sorsát. 2001-ben bekövetkezett halála után felfedezett naplójegyzetei¹ szerint azt vallotta, hogy a legfőbb jog a halhatatlanságra a nép emlékezetében „a fizikai halálra sem hederítő erkölcsi nagyság”, amelynek eléréséhez elengedhetetlen „a szellem, az erkölcsi dacosság belül égő lámpása”. Hitt abban, hogy az elmaradt sikerek és elismerések ellenére sem hiábavaló mindaz, amit „az egyetemes züllöttség korában”,² a szellemi diktatúra, a hivatalos nyomás és a közép-szerűség szervezett ellenállása közepette tesz. Remélte, hogy szellemi és lelki gazdagsága – magányossága ellenére is – a halála után, megkésve ugyan, de tekintélyt képes majd teremteni a számára. Így született meg az életében nagyrészt ismeretlen, rendhagyónak tekinthető, a post mortem sikerre vágyó és abban bízó alkotó³ életműve. Azé az íróé, akinek a sokat ígérő indulás, majd – a diktatúrával, a szocialista kultúrpolitikával összebékíthetetlen irodalomfelfogása és morális alapállása miatt – a perifériára kerülés, az önkéntes és rákényszerített száműzetés, a „belső karrier-építés” lehetősége jutott osztályrészül.

*

Már fiatalon kísérletezett az írással: hétesztendős korában egy hosszú elbeszélő költeményre és az idő tájt egy hosszabb, végrendeletszerű önéletrajz megírásá-

1 Rajnai László: *Fekete könyv. Napló*, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2004.

2 *Fekete könyv*, 102.

3 Csűrös Miklós találó terminológiája, lásd: *Az utókor figyelmébe. Rajnai László: Az összművészet kísérlete. Tanulmányok, esszék, kritikák*, Jelenkor, 2004/7–8., 841.

ra vállalkozott. „Megkondult bennem a harang, és én tollat fogtam, hogy elmeséljek mindent az utókor okulására” – írta ifjonti szerzői öntudattal.⁴ Hogy milyen sikerrel tette ezt, nem tudjuk, az ezt tartalmazó kockás füzeté és későbbi írásainak egy része elvesztett. Egy személyiségéről sokat eláruló, akaraterejéről tanúskodó emlék azonban fennmaradt: miután nem tudta megvásárolni a *Divina commediát*, még a Pestre kerülése előtti években, 1944-45-ben kézzel lemásolta magának az egész könyvet.

Iskoláit Pécsen járta, itt is érettségizett az 1940-es évek első felében. Hagyatékában fellelt interjúja⁵ szerint valójában háromszor volt egyetemista. Először 1943 őszétől 1944 nyaráig, ekkor Pécsen jogot tanult. Innen vezényelték el Erdélybe, a Csíki-havasokba munkaszolgálatra, ahol egy súlyos háborús sérülés élete végéig maradandó nyomokat hagyott rajta. Ettől kezdve a bal karja béna. Ez a testi fogyatékosága az életét végigkísérő egyik traumája, egyben „segítője” is, például abban, hogy az ugyancsak testi fogyatékosággal küzdő írók, például Kodolányi életét és munkásságát jól megértse, róla mélyreható, értő elemzést írjon.⁶ 1945-ben „visszavergődött” Pécsre, és beiratkozott a jogi egyetem bölcsészeti karral egyenrangú tanárképző karára, magyar–latin–olasz szakra, ahol két szemesztert végzett 1945 őszétől 1946 nyaráig. A későbbiekre is kiható itteni élménye volt megismerkedése az italianista Kardos Tiborral és a polihisztor Várkonyi Nándorral, aki a XIX. századi magyar irodalmat, a magyar romantikát tanította neki. Furcsa megismerkedésük történetét Rajnai elbeszéli interjújában, valamint a *Nap és árnyéka. Emlékeim Várkonyi Nándorról* írásában egyaránt.⁷ Eszerint az egyik előadás után, a tanteremben még a helyén ülve rendezgette a jegyzeteit, amikor érezte, hogy valaki megáll mellette. Várkonyi volt az, aki elmondta, hogy mindig nézi a hallgatóságot, azt, hogy ki kíséri figyelemmel az előadását, azután végig szinte csak neki beszél, és most, ezen az előadásán Rajnai

4 *Fekete könyv*, 40.

5 Kabdebó Lóránt interjúja Rajnai Lászlóval – Rajnai László hagyatéka a Pro Pannonia Kiadói Alapítványnál

6 Az 1956 januárjában befejezett terjedelmes kézirat, annak is csak az első része, 48 évvel később látott napvilágot: *Kodolányi János, Árgus Alapítvány, Székesfehérvár M. J. V. Levéltára, Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2002.*

7 Az interjú kéziratban megtalálható a Pro Pannonia Kiadói Alapítványnál található hagyatékban; az írás megjelent: Rajnai László: *Az összművészet kísérlete. Tanulmányok, esszék, kritikák*, szerk. és utószó: Szirtes Gábor, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2002, 200–209.

volt az, akit kiválasztott. Aztán Várkonyi bemutatkozott, majd kezét nyújtott tanítványának, aki nem kis zavartól kísérve ugyanezt tette. Ez volt kapcsolatuk kezdete, amely Rajnainak Budapestről, 1947 nyarán, Pécsre történt visszatérése utáni új életkezdésében nagy segítséget jelentett.

Életében változást hozott a pécsi bölcsészkar sorsa: a kormányzat – a jugoszláv határhoz túl közelinek ítélve – 1946-ban megszüntette a pécsi egyetemet. Ekkor megpályázta a budapesti Eötvös Kollégiumot. Sikerral esett át a szigorú felvételi procedúrán, bekeült a tizenkét felvett közé. Ingyenes hallgatónak vették fel, ám tandíjat mindenkinek fizetnie kellett, és ő olyan szegénységből jött, hogy még a hatvan forintot sem tudta befizetni. Thomas Jenő igazgató-helyettes jóindulata segítette: névjegykártyát kapott tőle, amellyel a kultuszminisztérium pénztárában megkapta a tandíjához szükséges összeget. Az egyetemen sok új emberrel ismerkedik meg (Lakatos Istvánnal, Nemes Nagy Ágnessel, Mátyás Ivánnal, Pilinszky Jánossal, Rába Györggyel, Vajda Endrével, Végh Györggyel, Varrók Sárival, Deli Lászlóval), és régiakkal is találkozik, akikkel már megismerkedett pécsi tanulmányai során: Galsai Pongráccal, Rubin Szilárddal⁸ és másokkal. A pesti utcákat járta, ismerkedett egy új világgal, ám valójában kettős honpolgárként élte az életét. Pécs még elérhető közelségben volt számára, megmaradtak a régiakkal – Kopányi Györggyel, Hunyady Józseffel, Kiss Ivánnal – is a kapcsolatai, ugyanakkor nem remélt gyorsasággal megtalálta a helyét a fővárosban.

Magyar, latin és olasz szakot vett fel, arra készült, hogy egész életét a humanizmustörténet fogja kitölteni. Állítólag olyan intenzitással vetette bele magát az olasz humanisták tanulmányozásába, hogy a kollégiumban az egyik oktatója, Gerézdi Rabán arra figyelmeztette: ne zárkózzon be egyetlen stúdiumba, foglalkozzon valami mással is, mert még „begolyózik”. Gyorsan rádöbbsent: a legjobbak között sincs semmi szégyenkezni valója; felkészültsége alapján, fontos területeken akár kezdeményezőként is felléphet. Többféle műfajban is jeleskedett, verseket írt, fordított, ám ezeknél figyelemreméltebb tevékenységet is folytatott: a híres Waldapfel-féle Stílusgyakorlatok értő, gyakran fellépő kritikusaként szerzett ma-

gának vitathatatlan tekintélyt.⁹ Ám egész pályájára hatással volt, hogy csak 1947 nyaráig/őszéig maradt Budapesten, a nagy ígéreteket számára megcsillantó egyetemen, ahol igazi kiválóságoktól tanulhatott, így legkedvesebb kollégiumi tanáráról, Gyergyai Alberttől, továbbá Szauder Józseftől, Gáldi Lászlótól és Thomas Jenőtől, a latin klasszikusok szigorú, ám igazságos oktatójától. Ott kellett hagynia a Múzeum körúti, Waldapfel vezette híres Stílusgyakorlatokat, ahol ő is többször előadó volt, ahol íróbarátairól, Rába Györgyről, Rubin Szilárdról és másokról olvasta fel referátumait, és ahol alkalmanként még tanárainak is szakmai vitapartnerévé vált. Ahogyan írja: „A fiatalok... a velem egykorúak természetesnek találták, hogy nem valahol a derékhadban szorongok, hanem az első sorban forgatom a fegyvert”.¹⁰ A Rábáról és Rubinról szóló előadásai kéziratban, a hagyatékában – szerencsére – fennmaradtak.¹¹

1947. április 30-án tartott referátumának tanúsága szerint korán felismerte az ifjú Rábában a későbbi jelentős költőt. Úgy vélte: a fejlődés gondolata nem problémát, hanem magától értetődő, jogos várakozást jelent Rába esetében, eltérően a negyedik nemzedék más költőitől. A költő pszichéjére vonatkozóan két lelki motívumot tartott jellemzőnek: igen erős érzékenységet és kifinomult intellektuális érzékét. Gyakori módszereként az ellentétek halmozását, a formák belső nyugtalanságot ébresztő szabályosságát, az eszközök alkalmazása terén a mértéktartó önfegyelmet emelte ki. A változások nála egy keményebb hangú, erősen intellektuális költészet felé mutatnak.

Rajnai Rubinnal kapcsolatban két dolgot bocsátott előre. Egyrészt azt a különös kettősséget, „mely okvetlenül elfogja a kritikust, mikor nyilvánvaló lesz a szakadék az általa képviselt igazság és a közönség által képviselt vélemény között”,¹² amely szakadék csak egy pillanatnyi állapot kifejezője; másrészt azt, hogy az igazi tehetségnek valami jövőbe előrevetülő árnyéka van, amiről a kritikuskak hírt kell adnia. Verseit a költői egyéniség szokatlanul erőteljes megnyilvánulásának tartotta, egy állandó ihletforrás olyan felhasználásának, amely valósággal megüti olvasóját

8 Pályarajzát lásd: Keresztesi József: *Rubin Szilárd*, Magvető Kiadó, Budapest, 2012.

9 Lásd erről: Szirtes Gábor: *Rajnai László Stílusgyakorlatok*, Jelenkor, 2014/1., 98–100.

10 Rajnai László: *A Sorsunk Szerkesztőségében 1947/48*, Rajnai László hagyatéka a Pro Pannonia Kiadói Alapítványnál, 4.

11 Rába György: *Verseik*; Rubin Szilárd: *Verseik – autográf kéziratok*, Rajnai László hagyatéka a Pro Pannonia Kiadói Alapítványnál 12 Uo.

modernségével, amely a dekadencia legmélyéről fakad, amelynek kifejező eszközei az idegek, esztétikai nézőpontjuk középpontjában pedig az áll, hogy „szép az, ami az idegeket teremtő borzongásra készíti”.¹³ Innen – szerinte – a naiv merészség a szerelem területén, innen a nemi különösségek, az antikokra emlékeztető fiúszerelem iránti érdeklődés, innen a szerelem kozmikus borzongása Rubin verseiben.

Galsai szerint Rajnait figyelemre méltó egyetemi teljesítménye alapján, Pesten „az új Schöpflinnek” tartották, a Stílusgyakorlatokon ő volt a fő felszólaló”.¹⁴ Így emlékezik Vargha Kálmán is, aki a szeminariumok műsorának összeállítójaként, az elhangzó irodalmi művek és a bírálók, hozzászólók válogatójaként szigorú mércét alkalmazott, arra törekedve, hogy csak az eredeti, értékes írások szerzői jussanak pódiumhoz. Szabó Magda, Mátyás Iván, Végh György, Somlyó György, Pilinszky János, Kormos István, Rába György, Darázs Endre, Rubin Szilárd és mások még nyomtatásban meg nem jelent műveinek leggyakoribb bírálói, kritikusi közt Pándi Pál, Szabó Ede, Vargha Kálmán mellett, valóban, Rajnai is ott volt a sorban.¹⁵

1947 elején – a kezdettől meglévő, majd felhalmozódó problémái és feszültségei következtében – otthagytta az Eötvös Kollégiumot. Nem szerette, nem bírta az összezártságot és a fegyelmezést, nem tudott beilleszkedni a nem maga választotta közösségbe, nem tudta elviselni a túlszabályozott kollégiumi rendet, például azt, hogy éjjel kettő előtt nem illet lefeküdni, hogy e szabály megszegéséért sajátos büntetés járt: az ágyból való kollektív kirángatás, az asztalra állítás, ahol álmosan, pizsamában rendkívüli feladat megoldására kényszerítették a szabályszegő delikvenst. Neki egy alkalommal például latin nyelvű üdvözlő beszédet kellett rögtönöznie a kollégium ifjúságához, annyi fenékberúgás kíséretében, ahány hibát ejtett a félálomban elmondottak közben.

A kollégiummal való szakításához vezető esemény Thomas Jenőhöz kötődik. Ő egy alkalommal igen gúnyosan beszélt – az akkor már a Római Magyar Akadémia igazgatói posztját betöltő – Kardos Tiborról, akit Rajnai még a pécsi bölcsészetről ismert, becsült és szeretett. Hálával gondolt rá, mert

Kardos gyakran segítette élelemmel a szegény, többnyire éhező Rajnai-családot, majd később is mindent elkövetett az általa sokra értékelt fiatalember előmenetele, pályájának egyengetése érdekében.¹⁶ 1947 őszen például azt ajánlotta neki, hogy folytassa az egyetemet, akkor talán 1948 tavaszán meghívhatja Rómába, a Magyar Intézetbe. Ám ekkor neki már arra sem volt pénze, hogy a vonatjegyét kifizesse, és felutazzon a fővárosba. – Visszatérve a konfliktushoz: Thomas gúnyos megnyilatkozása az öntudatos fiatalembert (talán túlzottan is) érzékenyen érintette, azt kikérte magának, és bejelentette, hogy a becsmérlő szavak után azonnal távozik. A későbbi politikai történések ismeretében akár még szerencsésnek is tekinthette magát: még jókor és önként kilépett a kollégiumból. Nehéz helyzetében a véletlen is a kezére játszott: 1947 elején, egy egyetemi bulin megismerkedett egy bölcsész társával, Kuncz Egonnal, aki, miután megtudta, hogy nincs hol aludnia, meghívta magához. Ettől kezdve mintegy fél évig Kuncznál lakott, akivel később együtt szerkesztették és adták ki az Igen című, irodalmi hírnévre szert tett – a bölcsészkar hallgatók folyóirataként induló, ám csak egyetlen számot megélt – antológiát.

Ez pesti időszakának maradandó alkotása, amelynek felelős kiadója a jó gyakorlati érzékkel megáldott, a lapengedélyt megszerző Kuncz Egon, felelős szerkesztője ő maga, leglelkesebb szervezője pedig legközelebbi barátja, Vargha Kálmán. Vargha – különböző hamis legendákkal hadakozó – 1987-es visszaemlékező írása szerint a kezdeményezés 1946 őszen indult el, amikor Rózsa Ödön, a bölcsészkar elnöke pénzt szerzett valahonnan, és őt bízta meg az irodalmi folyóirat elindításával, amelynek szerkesztésére először az Újhold belső munkatársát, Rába Györgyöt kérték fel, aki ezt elhárította. Ekkor született a döntés, hogy a lapot egy háromtagú bizottság irányítsa (Rajnai László, Spira György és Vargha Kálmán). Hármuk közt végül is kenyértörésre került

13 Uo.

14 Galsai Pongrác: *A Darlingban*, Élet és Irodalom, 1984. szeptember 28., 14.

15 Vargha Kálmán: *Tények, legendák, tévedések*, Kritika, 1987/12., 46–48.

16 Rajnai több, valódi önzetlenségről tanúskodó tetteire emlékezik vissza. Ezek közül megemlíthetünk néhányat: Kardos Tibor egy nagy, krumplival megtöltött ruháskosarat ajándékozott neki és hűgának Pécsen az infláció idején, ami igen drága kincsnek számított akkor; egy este, az idő tájt, Kardos hazafelé ballagott, és a nyitott lakásablakon keresztül, Rajnai köhögő, haldokló apjának egy fél rúd kolbászt nyújtott be; egyszer bement a lakásukba, leült a nyikorgó vaságy szélére, és elbeszélgetett Rajnai beteg apjával; később, amikor Rajnainál tbc-t diagnosztizáltak, segíteni akart egy olaszországi szanatóriumban történő elhelyezésében. – Lásd erről: Rajnai László 1974. január 4-i levele Rába Györgynek – PIM Rába-hagyaték

sor, elsősorban Kuncz Egon verseinek megítélésével kapcsolatos nézetkülönbségeik miatt. Vargha nem érezte figyelemre méltóknak ezeket a verseket, Rajnai viszont jelentős tehetségnek tartotta barátját, sőt, az Igen egyik leendő feladatának tekintette az ekkor Ferencz Kornél néven publikáló Kuncz Egon igazi felfedezését. Miután nézeteiket nem sikerült egyeztetniük, előbb Vargha, később Spira is lemondott szerkesztőbizottsági tagságáról. Így lett Rajnai egy személyben a mindössze egy számot megélt, ma már irodalomtörténeti kuriózumnak számító lap/antológia szerkesztője.¹⁷ Valamennyien bátor tettek, a hivatalosokkal szembeni sajátos „huszárcsínynek” tekintették az Igen megjelentetését, melyet igyekeztek neves alkotókkal is megismertetni. Elvitték Cs. Szabó Lászlóhoz, aki két írásra figyelt fel benne: Rubin Szilárd: *Latin film – germán film* című írására, továbbá Rajnai: *Arcképek a Negyedik nemzedék költőiről* című tanulmányára. Devecseri Gábor a címet emelte ki, azt az új demokráciára adott támogató válasznak tekintette. Küldtek belőle az Újholdnak is, de ott visszhangtalan maradt. A Sorsunkban Harcos Ottó írt róla, aki szemlélésében nehezményezte a kizárólag fiatal bölcsészetet közlő lap nemzedéki szemléletét.

Az 1947 májusában megjelent Igen Somlyó György, Makai Mária, Ferencz Kornél (azaz Kuncz Egon) és Rába György verseivel kezdődött, amelyeket Rajnai említett írása követett. Végh György, Ferencz Kornél, Tass Marianne, Lakatos István és Rubin Szilárd verseit Vargha Kálmán Radnóti *Tajtékos ég* című verselemzése követte. Deli László, Darázs Endre és Spira György versei után Rubin Szilárd írása zárta az antológiát.

A huszonhárom éves fiatalember tudta: nagy, de elkerülhetetlen áldozatot hozott a szülővárosába 1947 nyarán történő hazatéréssel, hiszen Pesten a legjobbakkal került rövid idő alatt kapcsolatba, az egyetemen azok közé tartozott, akik igazán komolyan vették az irodalmat, és akik közismerten ígéretes csoportot alkottak: mindenekelőtt Rába György, Lakatos

István, Szabó Ede és ő tartozott ide. Eközben szülővárosának is „képviselője” volt a fővárosban, a Sorsunk folyóiratban már befutottak, az ott publikálók írták neki: ne feledje őket, az ő értékeiket is képviselnie kell a fővárosban. „Előőrs voltam – írja magáról visszaemlékezésében –, ugyanakkor már »mester« is”.¹⁸ A kényszerű szakítást követően soha többé nem került olyan inspiratív, „információgazdag” környezetbe, soha nem nyíltak számára olyan széles horizontok, mint 1946-47-ben Budapesten, ahol – Galsai szerint – Rajnait figyelemre méltó egyetemi teljesítménye alapján „az új Schöpflinnek” tartották, a stílusgyakorlatokon ő volt a fő felszólaló”.¹⁹ Így emlékezik rá Vargha Kálmán is.²⁰

Előbb az Eötvösből történő „szökésével”, majd az egyetemről való távozásával, Pécsre történő visszatéréssel sokat ártott magának. Például ezzel búcsút kellett mondania a Centrál kávéház irodalmi találkozóinak is, ahol a Magyarok című folyóirat heti, esti összejövetelein Galsaival, Rubinnal együtt odaülhettek, pontosabban: szerényen meghúzódhattak a szerkesztőséghez kötődő írók úgynevezett nagyszalánának végére. Megszűnt annak esélye is, hogy a kortárs szellemi élet legjobbjaival kerüljön kapcsolatba, hogy olyanok fogadják lakásukon, mint például Rónay György, aki felfigyelt néhány esszéjére, meghívta magához, majd a Vigiliában később közölte is néhány írását, például a Takáts Gyuláról szólót. Nem hallgathatta tovább az egyetemi előadókat, mint leendő humanizmuskutató, köztük a számára olyannyira fontos Trencsényi Waldapfel Imrét vagy Füst Milánt. Ugyanakkor saját és családja rossz egzisztenciális helyzete, pénztelensége, gyakori éhezése mégis megérelte benne a nagy változtatás szükségességét. „Az a koldusélet, melyet az elmúlt évben folytattam Pesten – írta 1947. szeptember 5-én Rába Györgynek²¹ –, ma már alig vonz; szeretnék, ha lehet, egy kicsit nyugodtabban élni már és minél többet írni, dolgozni”. Péccsett felkereste az évekkel korábban megismert Várkonyi Nándor vezette Sorsunk szerkesztőségét, ahol sikerült a hűgának elfoglaltságot szereznie, ő pedig a szerkesztőség mindenese lett: segítette a gyakor-

17 A történetet részletesen taglalja Vargha Kálmán: *Tények, legendák, tévedések*, Kritika, 1987/12., 46–48. Az írás Kabdebó Lóránt Lakatos Istvánról szóló könyvének megjelenése alkalmából, vele több kérdésben polemizálva született meg. Benne mindenekelőtt a Waldapfel József egyetemi magántanár által 1946 őszén útjára indított, a fiatal írónemzedék tagjainak, az Újholdhoz kötődőknek a népszerűsítését, a filozofereknek, leendő kritikusoknak, irodalmároknak a szellemi vérkeringésbe történő bekapcsolását elősegítő stílusgyakorlatokkal, valamint az egyetemi lapkísérlettel, az Igenrel foglalkozik saját emlékei alapján a szerző.

18 Rajnai László: *A Sorsunk Szerkesztőségében 1947/48*, 4.

19 Galsai Pongrác: *A Darlingban*, Élet és Irodalom, 1984. szeptember 28., 14.

20 Vargha Kálmán: *Tények, legendák, tévedések*, Kritika, 1987/12., 46–48.

21 Rajnai László 1947. szeptember 5-i autográf levele Rába Györgynek – PIM Rába-hagyaték

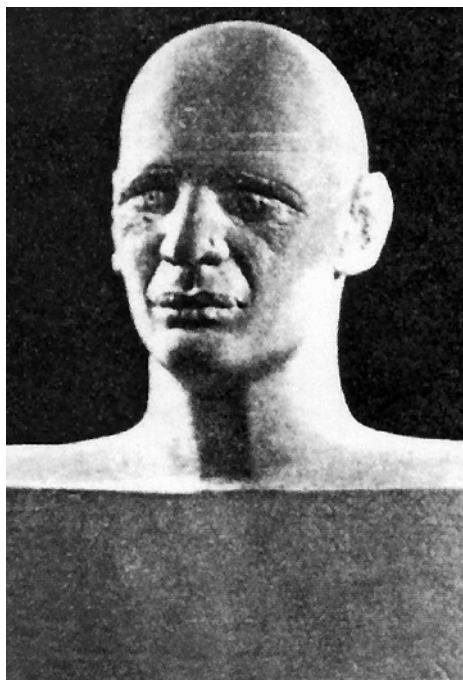
lati teendők lebonyolításában, tartotta a nyomdával a kapcsolatot, kéziratokat kért budapesti ismerőseitől, barátaitól, hasznosította Pesten szerzett szerkesztői tapasztalatait. Itt mélyült el kapcsolata a még 1945/46 telén, a pécsi egyetemen megismert Várkonyival, amely – minden, ettől eltérő értékeléssel szemben – az elkövetkezendő két évtizedben igazi barátsággá vált, egy életre meghatározó lett a számára. Várkonyi 1975-ben bekövetkezett halálakor Rajnai a következőket írta róla Rábának: „Felfogásom, magatartásom kialakulásában döntően és egy életre szót bele. Ezen kívül mesterem volt, barátom és apám...

A vele való találkozás életem legdöntőbb, de mindenesetre legmélyebben szántó eseménye volt”.²²

A Sorsunk belső munkatársaiiban ismerősöket, kollégákat üdvözölhetett, bár ennek ellenére még hosszú ideig kettős kötődés szorításában élt, ahogyan erről *A Sorsunk Szerkesztőségében 1947/48*²³ című írásában tanulságos vallomást tett. Pécs ugyan a szülővárosa volt, ám ekkor még nem a később meghatározóvá és vonzóvá váló mitológia ihletője, hordozója. Ebben az időszakban még nem akart végleg letelepedni itt, miután „túlságosan erős és döntő ösztönzések” érték a fővárosban ahhoz, hogy szülővárosának ilyen könnyen „megadja magát”. Jó ideig a „hazátlanság, a sehova nem tartozás kínzó érzése” gyötörte. Pécsét ekkor és később sem érezte igazi otthonának. „Emberszabású” helyeken töprengett, azon, hogy hol szeretne és tudna lakni, milyen környezetben szeretne – feljegyzése²⁴ szerint akár egy fűskamrában is – élni. És ilyenkor – főleg a későbbiekben – „mindig Firenze valamely lankája vagy Róma dombjainak egyike” jelent meg előtte: ezeket tekintette igazán „emberszabású” helyeknek. Személyi kötődései ellenére zavarta a főváros számos jellemzője, így a jellegtelenség, a „ház-mesterek” uralma, a gyökértelenségét palástoló kávéházi selejt jelenléte, a zsurnalizmus, a banditizmus

és az immoralizmus különféle formái. Kis idő elteltével változott a véleménye: a mecsekalji város – ha csak átmenetileg is – vonzó mitológia megtestesítőjévé vált a számára. Úgy látta, hogy Pécs a háború után néhány évig más lett, mint korábban volt: a város két-három évig reneszánszát élte, ekkor még nem borult fel „az a természetes egyensúly, melyet bennszülöttek és jövevények alakítottak ki... Jó volt itt lakni, és volt miben bízunk... az elkövetkező dolgokat még csak nem is sejtette senki.”²⁵

Pécsre történő visszatérése után kezdetben ő is érezte a szükségességét annak, hogy ismét felsőoktatási intézményben tanuljon. Mi több: barátai, Deli László, Varrók Sári és mások is egyre erőteljesebben ösztönözték arra, hogy visszairatkozzon az egyetemre. Rába György megpróbált neki segítyt is szerezni, hogy ezt megtehesse;²⁶ ajánlást kért Kardos Tibortól, hogy segítsen neki. A római Magyar Akadémia akkori igazgatója 1947/48 fordulóján szerette volna két hónapos ösztöndíjjal Rómába vinni,²⁷ ám kiderült: Rajnainak nincsen jogcíme arra, hogy pályázzon: íróként nem ismerik még eléggé, egyetemista státusza pedig megszűnt. Olaszországi álmainak megvalósulása tehát még hosszú évekig váratott magára. Maradt

Balás Eszter: Bereményi

számára a Sorsunk, ahol Várkonyi Nándor mellett valóban „kitanulta” a szerkesztés mesterségét. Várkonyi ugyanis szerkesztőként kiváló érzéssel rendelkezett a tehetségek felfedezésében, gyakorlati támogatásában. Akiknek a jó képességeiről, tehetségéről meggyőződött, azok – akár megegyezett a nézete velük, akár nem – számíthattak arra, hogy minden körülmények között támogatja őket. Miután kortársaiiban csalódott, mindenekelőtt a fiatalokban bízott. „Várkonyi a lap »vitelét« mindig a fiatalokra bízta: legutóbb Rajnai Lászlóra és énrám is. Szerkesztői öntudatot táplált a slappajaiba” – emlékezik Galsai

22 Rajnai László 1975. március 12-i levele Rába Györgynek – PIM Rába-hagyaték

23 Rajnai László hagyatéka a Pro Pannonia Kiadói Alapítványnál

24 Rajnai László: *A Sorsunk Szerkesztőségében 1947/48*, 6.

25 U. o. 7.

26 Rába György 1947. szeptember 8-i levele Rajnai Lászlónak – PIM Rába-hagyaték

27 Rába György 1947. október 11-i levele Rajnai Lászlónak – PIM Rába-hagyaték

a Várkonyiról írt arcképvázlatában.²⁸ Rajnai – aki rendszeresen új, eredeti gondolatokkal, irodalmi dolgozatokról, könyvekről szóló értékelésekkel állt elő – számíthatott Várkonyi szimpátiájára, aki még olyan esetekben is tiszteletben tartotta az anyag-feldolgozási módszerét, az írói szabadságát, amikor annak végeredményével, a benyújtott munkával nem értett egyet. Neki még Várkonyi általánosan alkalmazott módszeréhez képest is kezdettől fogva megkülönböztetett bánásmódban volt része, mert az megbízott a felkészültségében, szinte mindent ráhagyott a munka során. A fiatal segédszerkesztő számos következtetésével ugyan nem értett egyet, mégis mindenkor tiszteletben tartotta az álláspontját. 1948. januárban, a *Sorsunkban* közölte például a *Negyedik nemzedék* című, fiatal írókról szóló, eredeti megközelítésű tanulmányát, majd nyilvánosságot biztosított az ellenvéleményeknek is. A fiatalok Várkonyi keze alatt a gyakorlatban járták ki a szerkesztés iskoláját: kéziratokat fogadtak, olvastak, bíráltak el, leveleztek, tartották a nyomdával, a gyakran sértett szerzőkkel a kapcsolatot, megvitatták az aktuális lapszámot, töprengtek a következőkön. Galsai vitte a prímet, ő volt a legtájékozottabb, illetve a leginkább irodalom- és redakció-centrikus. Ővele, az örökké vidám, mindig jókedvű, már akkor sziporkázó stílusú, ötletgazdag Galsaival volt Rajnainak a legközvetlenebb kapcsolata a szerkesztőségben. „Ő volt az, akit aránylag legtöbbször kerestem fel, akivel – természetünk különbözősége ellenére – mégis a legjobban megértettem magam, s bár barátságunk kissé homályos alapon nyugodott és nyugszik a mai napig, mindig sokra becsültem tehetségét, és jelleme is élénken érdekelt” – írta 1974-ben.²⁹ Hasonlóképpen emlékezett kapcsolataikra Galsai is, aki egy rádióinterjújában arról szólva, hogy Várkonyi átadta Katkó Istvánnak a szerkesztői feladatokat, a következőképpen fogalmazott: „Várkonyi ezután magába zárkózott. Kis összejövetelek voltak a lakásán. Itt megjelentek a pécsi írók, például Rajnai László nevű barátom, akivel együtt jártam egyetemre, és akinek igen jó neve volt irodalmi körökben annak idején, mert új Schöpflinnek tartották. Méltán, mert igen művelt, kulturált ember, aki nagyszerűen írt is. Ő Várkonyinak állandó testőre volt, minden héten 3-4-szer az egész délutánt, estét Vár-

konyinál töltötte.”³⁰ Rajnait tehát nemcsak 1946/47-ben Pesten, hanem az ezt követő években, Pécsen is elismerték, „új Schöpflinként” tisztelték.

A többi társához is rokonszenvvel viseltetett, de igazán közel kerülni egyikükhöz, még az általa tehetséges és jelentékeny költőnek tartott Kiss Ivánhoz sem tudott. Pedig számos közös élményben volt 1947/48-ban részük, kötetlen beszélgetéseken, lakásokban, szerkesztőségben, vendéglőkben tartott találkozásokon éltek meg a valódi szabadság, az igazi viták ízét, mindaddig, amíg a fokozatosan előrenyomuló kommunista diktatúrával együttműködésre kész erőknél, a Katkó István vezette „haladók” táborának bomlasztó tevékenysége következtében ezek az összejövetelek – Rajnai emlékezete szerint – csoportos veszekedéssé nem fajultak.

A Várkonyi által emlegetett „antitalentum” (azok, akik tehetségüket nemtelen célok szolgálatába állították)³¹ előretörésének, megerősödésének idején a *Sorsunkban* is jelentkeztek ezek a hatások. Ő és fiatal társai a szerkesztőségben a hatalmi szóval nem befolyásolt, nem irányított szabadság pártján álltak, szemben az „új” eszmék követőivel, propagandistáival. Nem sok esélyük volt, miután külső erők fokról fokra engedményekre kényszerítették őket. Cikkek közlésére kaptak parancsokat, a jó irodalom közléséért nem elismerésben, hanem támadásokban volt részük. A szerkesztőséget, élén Várkonyival ugyan nem törték meg mindezek, de esélyeiket tovább csökkentette számos jobb sorsra érdemes író, költő együttműködési hajlandósága a hatalom átvételére készülő erőkkel. Rajnai és társai túlzottan fiatalok, tapasztalatlanok és kiforratlanok voltak még ahhoz, hogy sikerüljön az „egy gondolkodásukat” összefogni és közölni a lapban. Várkonyi pedig – bár elveit, nézeteit nem adta fel – a kortárs irodalommal és a szerkesztői feladatokkal történő foglalkozás helyett egyre inkább az emberiség prehisztorikus története, az őstörténet problematikája felé fordult.

De valóban „új Schöpflin” volt-e Rajnai? Ismerője és követője a huszadik század első felének egyik legmeghatározóbb, többnyire az objektív kritika kapcsán

28 Galsai Pongrác: *12 + 1 fő. Szabálytalan arcképek*, Szépirodalmi Kiadó, 1978, 193.

29 Rajnai László: *A Sorsunk Szerkesztőségében 1947/48*, 19–20.

30 „Hallható múzeum”. *Hangdokumentumok a Janus Pannonius Múzeumban*. A hangfelvételt dr. Nádor Tamás készítette a pécsi Nádor kávéházban 1981. június 4-én.

31 Jókai Anna tartott róla előadást *Az antitalentum működése napjainkban – Várkonyi Nándor művészetfilozófiája* címmel a Könyves Szövetség Kivilágítva, elfeledve című konferenciáján 2013. szeptember 26-án.

emlegetett műbírálójának? Az eredetileg konzervatív felfogású irodalmárból – részben Ady hatására – a modern irodalom egyik bábójává vált kritikusnak? Igen. Érdekelte őt Schöpflin; *Élet és kultúra* címmel a Sorsunk 1947. decemberi számában írást is közölt életművének értékeléséről. Az irodalomkritikáról és a kritikus magatartásról kialakított világos, letisztult – hangsúlyozottan esztétikai alapú, a politikai szempontokat következetesen kizáró! – koncepciójára jelentős hatással voltak Schöpflin Aladár nézetei. Mindez kiegészült az elvekért, az értékekért az egzisztenciát is kockáztató felfogással és magatartással. Schöpflinben a választani tudás, a biztos tájékozódás képességét, finoman disztináló, de realista gondolkodásmódját, műveltségét, esztétikai érzékenységét, hangjának frissességét, mindent megérteni akaró törekvését, átfogó szemléletét értékelte nagyra. Továbbá azt, hogy a kritika nála nem merült ki egyes művek bírálatában, hanem „magatartássá fejlődött, egy élet alakult ki belőle, egyértelmű és példatadó”.³² Schöpflin alapján vallotta, hogy az igazi kritikus barát is, az író első megértője és közvetítője a közönség felé. Az individualista irodalomszemlélet, az egyetemes, filozofikus módszer és az esztétikai és lélektani gazdagságot tartalmazó, már-már szépírói erényeket mutató stílus: e három tényező eredményezték a kritikának „esszévé finomulását és mintegy új műfajjá emelkedését” nála.³³

Rajnai ekkor és a későbbiekben is ezt a kritika-típust művelte. Bírálati, amelyek műalkotásoknak is nevezhetőek, gazdag tartalmúak és egyéni szemlélet-módot tükröznek. A kiváló kritikus sohasem feledkezett meg az író legszemélyesebb jogáról, az írói egyéniség tiszteletéről. A Jelenkornál és más folyóiratoknál ebből adódóan számos konfliktusa volt. Igaz, emellett már kezdettől fogva volt benne merevség is, Rába észre is vette ezt, és figyelmeztette: kritikusként nem dacoskodhat, különösen olyan esetekben, amikor „a tehetséget illető elismerés és létfenntartása érdekei egybeesnek”.³⁴ Ő azonban nem tartozott azok közé, akik a negyvenes évek végén régi eszményei-

ket megkísérelték egyeztetni az új viszonyokkal, az új gyakorlattal, az új elvárásokkal. Nem azonosult azokkal, akik a megoldást készen kínált vagy talált megigazulási receptekben keresték. Soha nem húzódott semmilyen irodalmi csoportosulás védőszárnyai alá. Szuverén módon gondolkodó ember volt és maradt egész életében, független ítéletalkotó, a látóköre széles, a nézetei univerzálisak voltak, egyaránt otthonos volt az irodalomban, a zenében, a képzőművészetben, a filozófiában, az asztrológiában. Ebben volt egyidejűleg a legfőbb ereje és a legnagyobb gyengesége. A későbbiekben súlyosan megszenvedett mind ezért.

Pályája kezdetén tele volt optimizmussal, majd azt követően tele lett csalódásokkal. 1947/48-ig elérhető közelségbe került számára az Élet: az emberi kapcsolatok gazdagsága, az irodalmi életbe történő bekapcsolódása, nemzedéke színe-javával való megismerkedése eredményeként a korábbi hazátlansága helyébe otthonérzete lépett. A negyvenes évekbeli idillt azonban rövidesen felváltotta az „irányított szabadság”, a szuverén gondolatok és gondolkodók háttérbe szorulása, a cenzúra és öncenzúra. Ezekkel már nem tudta összeegyeztetni értékrendjét, irodalomszemléletét, erkölcsi nézeteit. Ezért vállalta a vidéki szellemi élet hierarchikus rendjéből történő félreállást, az önkirekesztéssel együtt járó „peremlélet”, és nyerte el ugyanakkor a vele járó, számára nagy értéket jelentő függetlenséget. Nem véletlenül írta Vörösmarty-monográfiája fülszövegében, hogy szülővárosát „szűkebb pátriájának” már rég nem nevezheti; hogy „valamikor egy volt velem, de az utolsó félszázad alatt ahelyett, hogy szellemi otthonommá is lett volna, személyes és személytelen hatalmasságok kiltottak belőle, érzelmileg-lelkileg pedig csaknem közömbössé vált számomra”.³⁵ És hogy ebben a helyzetben, voltak-e számára kitörési lehetőségek? Talált-e magának kitörési pontokat? Igen. Várkonyi Nándor közelségében, termékenyítő szellemiségében; a pécsi szellemi függetlenek csoportjában; a szerkesztőségekkel folytatott csaták eredményeként ritkán megjelenő kritikáiban, esszéiben, tanulmányiban; könyveiben, évtizedekkel a megírásuk után, a rendszerváltás követően megjelent Vörösmarty- és Kodolányi-monográfiájában; itáliai útjaiban, Dante-kutatásaiban; naplójegyzeteiben; kétszer is nívódíj-

32 Rajnai László: *Élet és kultúra. Schöpflin Aladár életműve*, Sorsunk, 1947. december, 713.

33 Uo.

34 Rába György 1947. december 17-i levele Rajnai Lászlónak, amelyben *A negyedik nemzedék* című tanulmányt véleményezi, bírálja merev értékrendszerét, hangsúlyozza, hogy Nemes Nagy Ágnes, Szabó Magda (Tass Marianne általa igen kritikusan megítélt írásaival szemben) nemcsak tehetségesek, nemcsak jó költők, hanem befolyásosak is, akiktől akár még Rajnai jövője is függhet.

35 Rajnai László: *Vörösmarty Mihály. Egy költő világa*, első fülszöveg részlete

ban részesített, grandiózus feladatot jelentő műfordításaiban, köztük Goethe, Herder, Winckelmann, Walter Benjamin munkáinak fordításaiban; nagy terjedelmű – például Rába Györggyel 1947–1994 között folytatott – levelezésében.

*

Eljött az ideje évtizedekig lappangó munkái, személyisége, sorsa, irodalom-felfogása és alkotói pályája feldolgozásának, értékelésének. Annak, hogy a nagyra hivatott, ám élete nagy részében háttérbe szorított irodalmár, a kitűnő író, esszéista, a sokoldalúan művelt gondolkodó visszatérhessen a magyar irodalomba. És annak is, hogy egykori vágya végre valóra váljon: az életében magányos, elvonultan élő, szellemiekben és lelkiekben gazdag ember egyszer csak kilép

a világosságba, és a világ szemében tekintélyt élvez majd. Megjelent négy könyve,³⁶ ezek 2001-ben bekövetkezett halála utáni felfedezése – Alföldy Jenő, Csűrös Miklós, Kabdebó Lóránt, Kerényi Ferenc, Péntek Imre, Sturm László, Sulyok Bernadett, Tüskés Tibor és mások írásaival – hozzájárulhat az általa vágyott post mortem elismeréshez, az őt méltán megillető hely elfoglalásához. A mi részünkről ezt szolgálja az alkotói pálya egészének kutatása, illetve hatalmas terjedelmű levelezésének feldolgozása is.

³⁶ *Vörösmarty Mihály. Egy költő világa*, Székesfehérvár, 1999; *Kodolányi János*, Székesfehérvár, 2002; *Az ösztönművészet kísérlete. Tanulmányok, esszék, kritikák*, Pécs, 2002; *Fekete könyv. Napló*, Pécs, 2004.

Kelemen Zénó: Phase